

**ОДЕСЬКИЙ МОТИВ У СЦЕНІЧНІЙ ДОЛІ
МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО**

У статті досліджуються сторінки історії культурного життя Одеси, а також формування акторського таланту Марка Кропивницького.

Ключові слова: театр корифеїв, акторська майстерність, одеський топос, Марко Кропивницький.

Lyudmyla Mostova. The motive of Odessa in Marko Kropyvnytskyi's scenic fate

The essay reveals some pages of cultural life in Odessa concerning formation of Marko Kropyvnytskyi's scenic talent.

Key words: The Theatre of Coryphaei, acting technique, topos of Odessa, Marko Kropyvnytskyi.

Діяльність українського професійного театру асоціюється зі славетними іменами Марка Кропивницького, Івана Карпенка-Карого, Марії Заньковецької, Марії Садовської-Барілотті, Миколи Садовського та ін. Важко переоцінити внесок театру корифеїв в українське культурне життя. Однак нестерпні умови утисків (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.) поставили українську національну культуру поза законом. Коли в Києві були заборонені українські вистави, Одеса, що завжди була театральним містом, стала центром українського театрального життя, демонстрацією буття українства.

Серед корифеїв українського професійного театру одне з найпочесніших місць належить його фундатору Марку Лукичу Кропивницькому (1840 – 1910). Він відчув себе спорідненим із цим містом, тому і знаковими стали його слова: “Одеса – місто моєї долі”. Кращі сторінки акторського життя, свята і будні, зустрічі, листування, розчарування і тріумфи Марка Кропивницького пов’язані з Одесою. Після смерті батька переривається остання ниточка, що тримала його з “отчим домом”, і він, подавши у відставку та розпродавши батьківський спадок, разом із дружиною – Олександрою Вукотич – переїздить до Одеси.

“Не пройшло і двох місяців, – читаємо в автобіографії М. Кропивницького, – як поселилися ми в Одесі, побували скільки разів в Італьянській опері і, нарешті не витерпів я, щоб не піти у народний театр... Народний театр графів Моркових був на Олександрівській вулиці, театр дерев’яний, перероблений з цирку... Почали актори мене вихвалять перед Чернишовим, як видатного виконавця українських творів. Другого дня приїхав до мене Виходцев, як почав умовлять, як почав прохати, і я нарешті згодився зіграти Стецька в “Сватанні на Гончарівці”. Цей мій дебют 13 листопада 1871 року і рішив мою судьбу. Після спектаклю мене не випустили з театру, прийшли рецензенти і в один голос сказали, що моє місце на кону”. Саме виступом у ролі Стецька починається сценічна біографія М. Кропивницького. Близько трьох сезонів він грає у трупі під дирекцією графів Моркових на сцені Одеського народного театру, і з цього вирішального часу стає професійним актором.

Появі Марка Кропивницького в Одесі сприяло також і близьке знайомство його з Петром Ніщинським, який прибув до міста в 1860 р. Дружні стосунки між композитором і майбутнім драматургом та актором, що зав’язалися ще від часу першого приїзду М. Кропивницького до Одеси, сприяли спільній участі П. Ніщинського і М. Кропивницького у виставі “Вечорниці” у 1875 р. На прем’єрі вистави зі сцени залунали твори, які допомогли розкрити авторський задум, виявити композиторське обдарування П. Ніщинського. З часом особливої популярності набув чоловічий хор “Закувала та сива зозуля”, до речі, створений в Одесі до спектаклю М. Кропивницького “Невольник” за поемою Т. Шевченка

“Сліпий”. Безперечно, що Марко Лукич, обмірковуючи пропозицію вступити на сцену народного театру в Одесі, скористався і порадами П. Ніщинського.

Одеса стає важливим містом у його творчому зростанні. Тут відбуваються значні події в житті: дебют у 1871 р., численні тривалі гастролі, святкування 25-річчя артистичної діяльності, останні виступи. Актор турбувався, щоб кожний, хто бажав, мав можливість потрапити в театр.

Марко Кропивницький в Одесі – це невід’ємна частина великої історії становлення українського театру. Як дебютант він привернув загальну увагу своєю грою. “При выходе его на сцену смех публики почти не прерывался. Некоторые куплеты заставляли его повторять дважды, а то и трижды, аплодисментам не было конца”, – розповідає газета “Одесский вестник” (1871, 14 жовт.). Сторінки газет фіксують надзвичайну щедрість таланту актора.

У 1872 р. в “Новороссийском телеграфе” були опубліковані перші водевілі М. Кропивницького “Помирились” та “За сиротою і Бог з калитою, або ж несподіване сватання” (19 та 21 травня). Саме в Одесі дозволено було вперше поставити його найпоширеніші п’єси “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” та “Глитай, або ж Павук”, що були багато років під цензурною забороною. Як свідчать газети, Марко Кропивницький та Марія Заньковецька за десять днів перебування в Одесі виступили чотири рази в п’єсі “Глитай...” та п’ять разів у п’єсі “Доки сонце зійде...”. Після перегляду вистав рецензент газети “Одесский вестник” зазначив: “В образе Бычка актёр выводит перед нами тип Глитая, который, обосновавшись в сельском окружении, потихоньку разбрасывает нити своей паутины, и в этой паутине запутывается и гибнет бедный народ”.

Як режисер у 1872 р. в театрі В. Сура Марко Кропивницький ставить драму Т. Шевченка “Назар Стодоля” російською мовою (виконуючи роль сотника Хоми Кичатого) і “Невольник” за поемою “Сліпий”, зігравши в ній роль коваля. Газета “Одесский вестник” високо оцінила майстерну гру актора. “Старик Кичатий (Кропивницкий) был безупречен... он как нельзя более был верен малороссийскому народному характеру” (1873, 25 верес.). Ця п’єса була в репертуарі театру корифеїв із 1882 р. і з нею трупа відвідала Київ, Чернігів, Харків, Полтаву, Новочеркаськ, Ростов-на-Дону. Пруський підданий, родоначальник циркового мистецтва Вільгельм Сура у газеті “Одесский вестник” (1873, 5 верес.) пояснив причини зміни амплу циркового приміщення, що було розташоване на Олександрівському проспекті: “Здание цирка на Александровском проспекте будет преобразовано в народный театр, в котором с 1-го октября начнут представления мои драматическая и оперная труппа”. Цирк Вільгельма Сура почали називати російським театром Вільгельма Сура на Олександрівському проспекті (новий театр буде побудований на вулиці Канатній). У 1873 р. за сприяння М. Кропивницького на підмостках старого дерев’яного театру була поставлена п’єса Олекси Стороженка “Гаркуша”: “Благодаря г. Кропивницкому, в Одессе теперь чаще прежнего ставятся на сцене различные произведения из малорусского репертуара... Бенефис г. Кропивницкого был полон публикою”, – писав “Одесский вестник” 8 лютого 1873 р. На сцені Одеського народного театру М. Кропивницький розпочав працювати і над такими видатними образами, як Хома Кичатий (“Назар Стодоля” Т. Шевченка), Іван Карась (“Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського), Кабиця (“Чорноморці” М. Старицького за Я. Кухаренком), Шельменко за твором Г. Квітки-Основ’яненка. Однак після смерті Чернишова театр починає орієнтуватися на водевільні та опереточні твори, тому М. Кропивницький у 1873 р. переходить до Харківського театру. Проте місцеві газети не забувають сказати своє слово про творчість “батька української сцени”, а в газеті “Одесский вестник” (1877, 10 берез.) публікується його “Рассказ о турецкой войне, привезённый малорусом в Одессу”.

У 1882 р. під керівництвом М. Кропивницького починає працювати професійний, постійно діючий український театр, який, на жаль, не мав свого постійного місця перебування, не мав легальних можливостей для свого розвитку, був вічно гастроліючим. Це, без сумніву, обмежувало творчі можливості й створювало багато перешкод. Однак завдяки цим перепонам, театральні трупи мали можливість об'їздити всю країну, підкорити культурні центри України і Росії. На жаль, значна частина України протягом другої половини 1880-х – першої половини 1890-х років була позбавлена можливості побачити постановки театру корифеїв, бо виступати на території Київського генерал-губернаторства (Київщина, Чернігівщина, Поділля, Волинь) за розпорядженням київського генерал-губернатора О. Дрентельна було заборонено. Одеса ж мала можливість радо зустрічати талановиту гру акторів театру корифеїв.

29 серпня 1882 р. в Одесі відбувається бенефіс актора. Про майстерність виконання ролей рецензент зазначить: “Цельность, жизненность, правдивость, высокая простота и художественная техника составляют отличительные черты исполнения Марка Кропивницкого” (“Одесский вестник”, 1882, 28 серп.).

Одеська публіка уважно стежила за грою актора. Не було жодної місцевої газети, яка б не висловила захоплення зіграними ним ролями. Про неповторні риси Стецькового характеру, тонко зображуваного Кропивницьким, писав рецензент “Одесского вестника” (1883, 20 серп.). Образ, створений актором, нагадував йому Фальстафа. Високу оцінку гри М. Кропивницького у п'єсі І. Котляревського “Наталка Полтавка” дав критик “Одесского листка”. Глядачі примушували артиста по кілька разів повторювати окремі пісні.

Влітку 1883 р. М. Кропивницький знову на гастролях в Одесі. 30 серпня 1883 р. відбувається бенефіс актора у виставі “Дай серцю волю, заведе в неволю”, про який незабаром відгукнеться місцева преса. Кропивницький, на думку одного з кореспондентів, “даровитый малороссийский артист, вызывающий восторг в высшей степени естественной игрой”. Цього ж року в Маріїнському театрі гостює трупа М. Старицького під режисурою М. Кропивницького. У “Ведомостях Одесского градоначальства” від 22 січня 1884 р. зазначено: “Ему, М. Л. Кропивницкому, принадлежит почин творчества... он первый, как творец-драматург и как художник-артист, обновил малорусскую сцену, вдохновил её, заставил её жить новой жизнью”.

Зимовий сезон 1885 р. трупа, очолювана Марком Кропивницьким і Михайлом Старицьким, з успіхом провела в Одесі. “Причина этого кроется прежде всего в превосходном ансамбле труппы..., в искусстве и знании режиссёра г. Кропивницкого, в жизненном характере репертуара”, – спостерігає газета “Новороссийский телеграф” (1885, 5 лют.).

Із грудня 1885 по лютий 1886 р. вистави трупи під керівництвом М. Кропивницького відбувались у приміщенні Російського театру. Газета “Новороссийский телеграф” від 21 січня 1886 р. свідчить: “По юмору, комическим положениям героев... и остроумному сюжету, я позволил себе назвать Кропивницкого – нашим украинским Мольером”. 14 лютого цього ж року для бенефісу М. Кропивницького була обрана драма “Невольник”, яку “принимали шумно и радушно”. Також трупа, очолювана ним, дає виставу на користь одеських дитячих будинків.

Уже із січня 1888 р. Марко Кропивницький знову в Одесі. Для свого бенефісу, що відбувся 16 лютого, він обирає п'єсу “Мартин Боруля”. Місцева преса схвально відгукується на гру видатного актора: “Он одинаково хорош и в драме, и в комических ролях... Он отлично знает сцену, имеет в своём распоряжении огромный запас разнообразных приёмов” (“Новороссийский телеграф”, 1888, 6 лют.).

З 20 жовтня по 5 листопада 1891 р. трупа Марка Кропивницького також гастролювала в Одесі. Вистави проходили в Новому театрі. Газети “Одесские новости”, “Одесский листок”, “Новороссийский телеграф” та інші засвідчують схвальне відношення вдячної місцевої публіки до вистав трупи. Газета “Одесский листок” від 1 грудня 1891 р. у рубриці “Театр и музыка” повідомляла: “Поставленную два дня назад в Новом театре оперетту “Черноморцы” было разыграно малороссами с обычной живостью. Наиболее удачно было разыграно роли казака Кабиза (г. Кропивницкий)...”. Образи, створені актором на сцені, розкривали його природні здібності, обдаровання, прагнення майстра вжитися у своїх героїв, уникнути поверхової помпезності та ілюстративності. Кропивницький перебував у постійному контакті з глядачем, домагався його активного співпереживання.

Одеса знову зустрінеться з талантом Марка Кропивницького з грудня 1895 р. по лютий 1896-го. Майже вся одеська преса не залишає поза увагою талановиту гру актора, а газета “По морю и суше” не стримує свого враження від таланту маестро: “Он неизменно вызывает восторг публики, в какой бы роли не появлялся, своей игрой, часто одним жестом, одной миной – он всегда умеет показать новое в том, что казалось давно знакомым, обыкновенным” (1895, 17 груд.).

Знову до Одеси Марко Кропивницький приїздить у жовтні-листопаді 1896 р. Газета “Одесский листок” від 18 жовтня фіксує: “У М. Л. Кропивницкого всё тот же мощный и сильный талант, и та же естественная, простая, чуждая всех условностей, манера игры”. 22 листопада 1896 року в Одесі відбулось урочисте святкування 25-річчя творчої діяльності Марка Лукича Кропивницького. Ювілей тривав понад 6 годин, ювіляр отримав багато вітальних телеграм та подарунків від своїх шанувальників. Газета “Одесский листок” від 24 квітня 1911 р. опублікувала “Воспоминания о Кропивницком”, що були підписані “Бедовый”: “Когда М. Л. Кропивницкий праздновал 25-летний юбилей сценической деятельности, мне пришлось с ним беседовать. Труппа его в ту пору играла в Русском театре, теперь уже не существующем. Марк Лукич занимал небольшой номер в гостинице на углу Преображенской и Полицейской улиц. Он говорил бойко, живо, не без остроумия, часто вставляя малороссийские выражения и объясняя мне их значение, удивляясь тому, как это можно не знать малорусских слов”.

Останні виступи актора в театральному сезоні 1910 р. відбулися в Одесі і Аккермані. Одеські газети дають змогу ознайомитись з історією театру українських корифеїв. У рубриці “Театр и музыка” в газеті “Голос Одессы” від 12 квітня 1910 р. зазначалось: “Публика, посетившая третьего дня Сибиряковский театр, наслаждалась поистине блестящей игрой г-на Кропивницкого. Все акты – это ряд шедевров. Трудно и невозможно сказать, какой акт, какая сцена у артиста лучше и сильнее. Сравнивая нынешнее исполнение г-на Кропивницкого в роли Выборного, приходишь к заключению, что эта роль в его исполнении осталась той же глубокой и вдохновенной, как и прежде. Среди ряда сцен мне хотелось бы отметить редкий по искренности вдохновения финал второго акта. Кропивницкий производит своей игрой глубокое впечатление, ибо он ведёт выборного в намеченных им рамках, с яркими проблесками непосредственного воодушевления. Публика горячо принимала г-на Кропивницкого и др. исполнителей”. У газеті “Одесские новости” від 14 квітня 1910 р. була надрукована стаття “Зигзаги”, підписана Лоенгрін (псевдонім одеського журналіста Петра Герцо-Виноградського): “Малороссы, игравшие в Сибиряковском театре, пригласили на несколько гастрольных спектаклей М. Л. Кропивницкого. И, конечно, дела их с приездом малорусской драматической знаменитости сразу поправились”.

15 квітня 1910 р. в театрі Сибірякова відбувався бенефіс Марка Кропивницького (йшла постановка “Пошились у дурні” та “По ревізії”). А вже наступного дня він разом із сином та онукою (Лідією Мацієвською) вирушає на гастролі до Аккермана. 19 квітня він повертається до Одеси, щоб взяти участь у виставі “Назар Стодоля”, присвяченій пам’яті Тараса Шевченка. Глядачі вкотре переконалися, що своєї майстерності у зрілому віці актор не втратив. Одеська преса захоплено відгукувалась про професіоналізм актора: “Несмотря на свои 70 лет, п. Кропивницкий кажется со сцены таким же бодрым, как и 19 лет тому... Его игра – такая же блестящая игра выдающегося артиста”. В Одесі актор грає центральні ролі у власних п’єсах “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” та “Глитай, або ж Павук”.

У газеті “Голос Одессы” від 15 квітня 1910 р. в рубриці “Театр та музика” була опублікована нотатка “Гастролі М. Л. Кропивницького”, підписана псевдонімом MODERATO: “Если бы украинский театр нуждался в каком-либо оправдании, то на представлении пьесы “Глитай, або ж Павук” он был бы оправдан блестяще. И не только оправдан, но и возвеличен. Театральные старожилы, признающие только сценическую реальность, должны бы на этом спектакле почувствовать, что их театральная религия как-то раздвоилась, и что мир их художественных восприятий стал тоньше и глубже. В смысле ансамбля “Глитай, або ж Павук” прошёл весьма удачно. Заглавную роль прекрасно провёл гастролёр. Он представил своего героя в таких нежных тонах, которые очаровали публику. Прежде всего в исполнении чувствовалась неподдельная искренность, т. е., всё, что так важно и так необходимо дать в герое”.

Марко Лукич хотів влаштувати в Одесі в 1911 р. святкування свого 40-річного акторського ювілею, однак цього вже не сталося. Газета “Одесский листок” від 24 квітня 1911 р. через рік після його смерті опублікувала відомості про останні часи життя актора у спогадах “Про М. Л. Кропивницького”, підписані ініціалом Л: “Посетив сына перед отъездом, Марк Лукич с внуками в карты играл и был очень весел, собираясь в дорогу. Между тем, несмотря на свою весёлость, он заметно изменился. Сын и семья его собрались проводить отца и деда и даже имели намерение сопровождать его до Харькова. Но старик со станции “Раздельная” выпроводил сына К. М. и внучку в обратный путь, категорически заявив им, что в их услугах он нуждаться не будет, так как чувствует себя хорошо. Сын не пошёл против желания отца и просил, чтобы он разрешил дочери его провожать, но “батько” и от этого отказался”. Напередодні, за лаштунками Одеського оперного театру знесиленому акторові було важко вийти на сцену. Глядачі викликали актора бурхливими оплесками, він виходив, дякував і вибачався за погане самопочуття і неспроможність грати.

Після смерті актора газета “Одесские новости” писала: “Батько (так называла его публика) показал, что он всё ещё великий артист и художник, что он утончённый знаток своего народа... Публика ни на минуту не забывала, что перед ней на сцене великий деятель малороссийского театра, заслуги которого перед украинской сценой огромнейшие, и в приёме, устроенном п. Кропивницким, ощущалась такая благодарность за его деятельность, такая любовь к нему, что каждый из найзнаменитейших актёров современного театра мог бы ему позавидовать. А это желание выступать на сцене в таком преклонном возрасте ещё раз свидетельствует, как ему тяжело расставаться с любимым детищем, воспитанным с таким усилением”. В “Одесском листке” від 23 квітня 1910 р. було надруковано некролог такого змісту: “Актёры императорского Малого и Художественного Московских театров просят вас высказать вам их глубокую сердечную скорбь по поводу смерти создателя малороссийского театра, великого художника сцены и выдающегося писателя

Марка Лукича Кропивницького”. Марко Кропивницький – людина універсального таланту, що впродовж усього життя утворював навколо себе могутнє енергетичне поле творчого пошуку і невгамовної працьовитості.

Головний чинник успіху театру корифеїв – високий мистецький рівень, який був одним із найвищих у тогочасній європейській культурі. А сам театр корифеїв – одна з найвищих національних цінностей української держави. “Театр корифеїв настільки значне мистецьке явище, настільки нетлінне, що не потребує якогось штучного возвеличення. Навпаки, воно потребує значних вельми буденних дослідницьких зусиль, які виводили б на рівень сучасного розуміння, цього культурного феномену та сприяли б його постійно оновлюваному осмисленню” [1, 61].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кропивницький М.* Автобіографія // *Кропивницький М.* Твори: У 6 т. – К., 1960. – Т. 6.
2. *Марко* Кропивницький в Одесі : Бібліографічний покажчик. – Одеса, 2006.
3. *Мейзерська Т., Мостова Л.* Одеса в житті М. Кропивницького // *Літературно-мистецька Одеса* II пол. XIX ст. – Одеса, 1992.

Отримано 25 серпня 2015 р.

м. Одеса